

Mýtus a rozhovor

Paul-Ludwig Landsberg: Zkušenost smrti
Vyšehrad, Praha 1990

Nakladatelství Vyšehrad vydalo počátkem roku (s vročením 1990, šlo jako obvykle o skluz) překlad mimořádně pozoruhodných kratších textů německého filosofa, Paula Ludwiga Landsberga, který „vláčen dějinami“ působil do roku 1933 doma v Německu, pak několik let ve Španělsku a posléze ve Francii, kde byl nakonec po porážce Francie a po jisté době unikání před gestapem zatčen, a kde rok před koncem války zemřel ve svých 43 letech v Oranienburgu. Knížka nese název nejdelší z přeložených studií, *Zkušenost smrti*, jejíž jednu (poněkud zkrácenou) kapitolu někteří čtenáři již znají z časopisecké publikace (v Tváři). Do souboru je zařazena také diskuze o mýtu z roku 1938, v níž Jean Lacroix reaguje na Landsbergovy *Předběžné poznámky ke kritice mýtů* a v níž autor původních poznámek zase odpovídá. V diskuzi jde o důležité a pro nás dnes skutečně aktuální myšlenky, které by měly zajímat každého, kdo si dělá starost o nejbližší budoucnost jak naši, tak té části Evropy, do níž náležíme, a která dnes prochází kritickými proměnami.

Landsbergova „kritika mytologismu“ je založena na rozlišování klasického mýtu archaických lidí, romantického chápání mýtu v 19. století, a do jisté míry na Nietzschevi založeném mýtu v „moderním smyslu“, totiž ve smyslu pragmatického politického mýtu jakožto „náhražky náboženství“ (zde upozorňuje zejména na Sorela, Mussoliniho a Rosenberga, kromě jiných; samotného Marxe, jež neztotožňuje se scientismem vulgárního marxismu, za vědomého tvůrce mýtu nepovažuje). Pro Landsberga jde o kritickou situaci evropských dějin: v 19. století „nastala hluboká a všeobecná krize ideje pravdy“. „Naším specifickým nebezpečím není totiž lež, nýbrž spíše *zapomenutí ideje pravdy vůbec a její nahrazení ideou mýtu*.“ „Svůj podíl viny na tomto stavu věcí má jistě i filosofie, která nedokázala dostatečně jasně a účinně vymezit tuto ideu, bez níž filosofie sama nemůže existovat.“ Moderní zakladatelé mýtů „pravdu upřímně nikdy nehledali“, hledají jen proti „zastaralým mýtům“ mýty nové, mladé a silné. Tyto moderní pragmatické mytologismy dostávají zřetelně voluntaristický a dynamický ráz; nejsou už upřeny k temné a vzdálené minulosti, ale chtějí utvářet lidskou budoucnost. Landsberg dokonce mluví o jakési sekularizované verzi křesťanské mystiky; poukazuje ovšem na to, že „mýty i mystiky se už opravdu dělají na míru jako boty či šaty“. Myticky orientovaný člověk se vůbec odmítá postavit na půdu hledání pravdy a chce naopak za každou cenu zůstat v mýtu. A tak „mýtus existuje v oblasti, která bytostně nezávisí na pravdě“, a jeho kořeny „leží v oblasti podvědomého, zejména v oblasti popudů a tužeb“. „Zřejmým projevem iracionální povahy mýtu je jeho odolnost vůči racionální kritice.“

Proti modernímu (a my dnes můžeme dodat: i postmodernímu) mytologismu, v němž se člověk svou psychickou dispozicí ztotožňuje s „infantilní strukturou duše mas“, jakoby se vracejících ke kolektivním snům přírodních národů, staví Landsberg ideál odpovědného jednotlivce, jehož úkolem „je zůstat, či spíš stát se věrným pravdě, podřídit se poznání skutečnosti a krotit své podvědomé touhy“. Bohužel musíme Landsbergovi

vytknout, že zůstal v zajetí některých tradičních evropských předsudků, když chce vyložit, co rozumí onou „ideou pravdy“: drží nedržitelné (například adekvační teorii), mluví o „participaci na předmětu“ a dokonce o tom, že „v poznání každého řádu se duch musí *podřídít předmětu*“, že „člověk pravdy“ je „člověk, který se dává a který sám sebe získává právě tím, že od sebe odhlíží“ (což je docela zřejmý zkrat mezi tezí filosofickou a theologickou). Na rozdíl od některých našich nejnovějších, zatím ještě pouhé slogany nepřesahujících mýtů (jako například o neviditelné ruce trhu apod.) musíme souhlasit s Landsbergovým přesvědčením, že „z nebezpečí světové krize mohou lidstvo i národ vyvést jen co nejracionalnější plány“, a že podstatou nebezpečí není ten či onen obsah nových mýtů, ale sama mytičnost, neboť „mytologická mentalita se nemění, když se změní mytický obsah“. Onu nezbytnou racionalitu si však přece jenom představujeme poněkud jinak než on. Jean Lacroix se mýtů a mytičnosti v jistém smyslu zastává, a to právě v kritickém vymezení vůči pouze intelektualistickému chápání pravdy, která byla nešťastně oddělena od života. Je proti radikálnímu vylučování mýtu, které podle něho vede nakonec k úniku a k bezmocnosti: nejde o to, mýtus vyloučit, nýbrž *vykázat mu jeho místo*. Nelze mu nechat celý prostor, ani ho potlačit. „Rozum, to není celý člověk. Je tu také smyslovost a vnímavost, kterou je třeba umět podchytit – a to je úkolem mýtu. Mýtus je tak podmínkou účinnosti. Nechápu, proč by za jistých podmínek, které je třeba upřesnit, nebylo dovoleno ho použít.“ Vedle této politické úlohy mýtu zdůrazňuje Lacroix mnohem důležitější jeho úlohu pedagogickou: mýtus je mu jakousi propedeutikou, neboť navozuje to, co zatím nemůže být vědecky pochopeno. „Pravda se musí předávat tak, aby se stala pravdou pro toho, komu se sděluje. A tak se mi zdá, že *mýtus je způsob, jakým se obrací výše stojící duch k duchu nižšímu, když mu leží na srdci pravdivé předání pravdy*.“ Aby na těchto tezích mohl trvat, musí Lacroix formulovat dosti problematické postuláty. Především chce zdůraznit, že „mýtus vždycky zůstává vně pravdy“ (znamená to, že se pravdy netýká, že s ní nemá nic společného ani nic sporného?), a za druhé říká, že „smíme šířit jen takový politický a společenský mýtus, který musí být, jako všechny ostatní, podřízen pravdě, a ne ji chtít vytvářet“. To je především v nápadném rozporu s první tezí; a Lacroix završuje tento rozpor další tezí, že mýtus „má vést k tajemství“, takže „podstatnou podmínkou pro užití mýtu je ve všech případech to, aby vedl k pravdě“, neboť v mýtu Lacroix pravdu nevidí (proto se mu jeví jako nebezpečný), kdežto v tajemství ji vidí (byť neúplně, ale přece). „Zdá se mi,“ říká, „že co tu dnes všichni naléhavě hledáme, je způsob, jak účinně působit na politickou, hospodářskou a společenskou skutečnost naší země a naší doby.“ A proto je třeba se vyhnout oběma krajnostem: ani nezavrhnout radikálně mýtus vůbec, ani nepopírat pravdu, takže by lidé nakonec museli zase své touhy vtělovat do mýtů.

Landsberg na to odpovídá, že jeho kritika mytologismu nechtěla popřít význam a právo na existenci mýtů vůbec, ale jen zabránit, aby mytologická libovůle s konečnou platností a tyransky nahradila hledání pravdy. Idea pravdy jistě není totéž, co její racionalistické a idealistické interpretace, a hledání pravdy není totéž co věda. „Víte, že filosofie sama je pro mne něco docela jiného než věda, i když je to láska k ‚pravdě‘.“

„Nedejme si namluvit, že by vedle mytologismu už nebylo nic než čistá matematika: je tu ještě celistvý život osoby – a hledání pravdy je jednou z jeho hlavních forem.“ Je zásadní rozdíl mezi mýty, které „předcházejí filosofii, vědu, zjevené (sic!) náboženství“, a mezi „moderními politickými mýty“. „Současným mýtům nevytýkám tolik, že jsou to mýty, jako to, že jsou to mýty vyrobené a nepravé, produkty cynicky vědomého pragmatického mytologismu, které využívají neosobního mechanismu propagandy.“ „Povaha mýtu se radikálně změní, jakmile ví, že je mýtem.“ „V původním mýtu je obsažena i jakási forma vědění a vědy a docela jistě hledání pravdy, kdežto moderní mytologismus, dědic relativistické beznaděje, popírá vůbec smysl takového hledání. Teprve zde může vzniknout protiklad, o němž jedná můj článek. Teprve zde může vzniknout mýtus, jehož účelem je *nahradiť* ideu pravdy.“ „Řešení politických a společenských problémů naší doby, jaká hledáme, nemohou být vědecká ve scientistickém smyslu, ani mytologická ve smyslu mytologismu.“

Ačkoliv tato diskuze proběhla před více než půl stoletím, nezdá se, že by dnes byla otázka nových mytologismů obecně vyjasněnější. Zejména však zůstávají velké diference v samotném chápání bytostné povahy mýtu. To je jistě důvod k tomu, abychom se problémem mýtů a mytičnosti, ale také religiozity právě v době recidiv začali znovu a důkladněji zabývat. Nesmíme tento úkol ponechávat jen v ruce religionistů, zejména proto, že jejich filosofická připravenost bývá minimální. Ale nejen filosofové, nýbrž také a snad především bohoslovci by měli jako stimulans a přímo výzvu chápat postmodernistický důraz na rétoriku a narativitu, která dnes stejně jako v minulosti znamená otvírání dveří, které opravdové a k základům jdoucí myšlení vždycky chtělo udržovat pod kontrolou. Krize dnešního myšlení evropské provenience nespočívá po mém soudu v „hluboké a všeobecné krizi ideje pravdy“ resp. v „zapomenutí ideje pravdy vůbec“, jak o tom hovoří Landsberg, ale ve fundamentálním filosofickém omylu starých Řeků, kteří redukovali skutečné na jsoucí (a míněno tím bylo pouze předmětně jsoucí, což zase souviselo s řeckým vynálezem pojmů a se specifickou řeckou formou pojmovosti). Tento omyl se sice ukázal být po staletí neobyčejně produktivní, ale teprve dnes se ukazuje nebezpečnost a někdy přímo zhoubnost jeho efektivnosti. Sám Landsberg bohužel (navzdory své téměř perfektní analýze moderních mytologizmů) zůstává v této „epochální“ (totiž celou epochu půl třetího tisíce let trvající) myšlenkové pasti nadále chycen, jestliže jeho rada směřuje k tomu, abychom žili „co nejbliž jsoucnům od sebe odlišným“ (srozumitelnější, ale i jazykově korektnější je „od nás odlišným“) a abychom tak „překračovali sami sebe“ tím, že budeme „od sebe odhlížet“. To bylo ideálem objektivismu, který je dnes rozvrácen a nadále nedržitelný a který musí být nadále posuzován jako muzejní exponát historiků filosofii, stejně jako každý subjektivismus. Přesto však platí to, čím svou kritiku zahajuje Jean Lacroix, totiž že Landsbergova studie „zve k usilovnému přemýšlení“. Snad je dobré upozornit na tiskovou chybu, přehlédnutou korektorem. Na str. 64 je vedle Williama Jamese uveden jako pragmatista „Persey“, zatímco ve skutečnosti jde o C. S. Peirce.

A k celé knížce je třeba dodat, že rozhodující zásluhu o ni má pořadatel J. Němec a překladatel J. Sokol; L. Hejdánek přispěl jen tužkou psaným prvním, nehotovým překladem „Zkušenosti smrti“ (120–166),

jehož dokončení mu bylo znemožněno ruzyňskou vazbou. Protože se zdálo, že knížka bude moci ještě vyjít, ujal se Jan Sokol již tehdy revize a poslední redakce jeho dílu překladu.

Přípravné poznámky:

63 Naším specifickým nebezpečím není totiž lež, nýbrž spíše zapomenutí ideje pravdy vůbec a její nahrazení ideou mýtu.

Jiřím Němcem pořízený výbor drobnějších textů Lansbergových nám ho představuje jako myslitele vynikajícího, ve srovnání s jinými pozoruhodně srozumitelného a navíc právě dnes opět (nebo stále ještě?) aktuálního.

Jean Lacroix užívá termínu „mýtus“ v podstatně odlišném smyslu než Landsberg. Pro onoho není mýtus ničím jiným než „povídáním“, a to povídáním, jež je srozumitelnější neškoleným lidem. Navíc „rozum není celý člověk“, v člověku je ještě něco víc či méně, co je nutno také oslovit. „Pravda se musí předávat tak, aby se stala pravdivou pro toho, komu se sděluje.“ Proto je mýtus jakousi propedeutikou: je prostředkem, který navozuje, sugeruje pravdu bez zkreslení, když ji ještě nelze (např. diskurzivně) sdělovat. Mýtus nelze podle něho zcela potlačit, ale ani mu nechat celý prostor. Podmínkou pro užití mýtu je to, aby vedl k pravdě (Lacroix výslovně říká, že v mýtu pravdu nevidí; právě proto je mýtus nebezpečný).

Sám Lacroix zdůrazňuje, že „každé zkoumání vztahů mezi mýtem a věděním by mělo vrcholit zkoumáním vztahů mezi mýtem a tajemstvím“ (82). Nemám nic proti tomu, ale považuji za mnohem naléhavější zkoumat vztah mezi pravdou na jedné straně a mezi mýtem, vědou (věděním) a - rád bych dodal - filosofií na straně druhé. Právě v tomto zkoumání by se muselo nutně ukázat, že nelze legitimně užívat takových rozlišení, jako že „mýty Starého zákona ohlašují a připravují Nový zákon, v němž už mýty nejsou“. Lacroix dokonce předkládá zajímavou konstrukci: v mýtu pravdu nevidí, ale v tajemství ji - byť neúplně - vidí. Mýtus však sám má vést k tajemství, a tak může a má vést k pravdě. Zamlčeným předpokladem tu je, že tajemství a vědění stojí proti sobě. (Lacroix dojde nejdále formulací, že „člověk nikdy nemůže dospět k vědění toho, co je mu předáváno“, protože rozdíl mezi konečným a nekonečným nemůže být zrušen.) S tím nemohu souhlasit. Vědění, poznání, chápání nemá cestu k tajemství uzavřenu; skutečné a nikoliv jen zdánlivé tajemství zůstává přece tajemstvím, i když je poznáno a pochopeno. Tajemství, které pochopením přestává být tajemstvím, nebylo žádným pravým tajemstvím, nýbrž pouze neznalostí. Právě naopak platí, že tajemstvím má být poznáno a pochopeno, ale aniž by bylo zrušeno ve výkladu, který je zbaví jeho povahy. Naproti tomu mýtus je sice jakýmsi vyslovením tajemství, ale takovým, které nejenom že je nechává v přítmí pouhého tušení tajemství, ale připouští a dokonce navozuje různé konfuze, v nichž jedno tajemství k nerozeznání splývá s jinými v celkovém tajemném oparu, v němž se ztratí i leccos z

toho, co žádným opravdovým tajemstvím není, nýbrž pouhou neznalostí. O tajemství je třeba prohlásit, že má a musí být poznáno, jinak je k ničemu, je zbytečné. V mýtu však tajemství zůstává nepoznáno a tedy nerozpoznáno jakožto tajemství. (Mimoběžné tajemství je beze smyslu; smysl může mít jen setkání s ním.) 7. 4.1991

Paul Ludwig Landsberg v odpovědi vychází Lacroixovi poněkud vstříc právě tím, že jej bere co nejpozitivněji; kromě toho si opravdu neuvědomuje některé závažné okolnosti, které vrhají světlo na jisté rozostření jeho pojetí mýtu. Jen proto může říkat, že ho mrzí, že mýtus upadl (84). Zvláštní pozornost je třeba zaměřit na Landsbergovo pojetí vztahu mezi mýtem a jazykem. Landsberg má za to, že každému jazyku jsou vlastní jisté „mytologické prvky“; dokonce samy kategorie (tedy pojmy!) „obsahují základní data jakéhosi mýtu“ (85). To se mi zdá naprosto nedržitelné. Vezmeme-li to vše naprosto vážně a zatížíme-li každé slovo, abychom poznali jeho nosnost významovou, pak by to znamenalo, že na jedné straně mýtus přetrvává všude tam, kde se mluví ještě přirozeným jazykem (a nikoliv „racionální soustavou znaků“, jak to chce matematická či symbolická logika), zatímco na druhé straně logos je přítomen v jazyce od samého počátku.

Landsberg ovšem mluví o „mytickém původu jazyka“, aniž by mluvil zároveň o „logickém“ původu jazyka. Vedle toho stojí jeho tvrzení, že „mytická forma, vlastní danému jazyku, sama obsahuje něco pravdy“. To vše mi velice vadí, i když v naprosto převážné složce jeho myšlení se Landsbergovi cítím velice blízko. Mýtus není jen forma, tak jako ani logos není jen forma. A pravda zase není jen obsah, dokonce vůbec není obsah nějaké formy, ať už mytické nebo logické. Právě proto je napětí mezi pravdou na jedné straně a mezi mýtem nebo logem na straně druhé čímsi skutečným a velice závažným. Mythos i Logos musíme chápat jako něco dějinného, nikoliv jako jakési nadčasové prvky každého jazykového projevu a každého jazyka vůbec. Také jazyk je čímsi dějinným; ale ve všech těchto případech musíme vyjasnit povahu této „dějinnosti“, která předchází dějinám a sama o sobě ještě není s to dějiny založit a v dějinách pak dějinně pokračovat. Je to jakási virtuální dějinnost, která se může dějinně uplatnit teprve ve sféře (ve světě) dějin, jež musí být založeny čímsi jiným než mýtem či logem. A tento jiný zdroj dějin je v napětí a často v konfliktu jak s dějinami samotnými a jejich dějinností, tak s tím, čím jsou založeny. Jak MYTHOS, tak LOGOS (ve své původní řecké podobě) jsou vlastně nedějinné a protidějinné; LOGOS je vlastně jen racionalizovaným derivátem toho, čemu říkáme MYTHOS. A to, co umožňuje a zakládá každý lidský jazyk a zůstává předpokladem a nejen základem, ale také rámcem každého lidského promlouvání (ať už mytického nebo logického), nemůže být ztotožněno ani se žádnými „prvky“ mýtu, ani s „prvky“ logu (tudíž ani se žádnými „mytologickými prvky“, jak o tom píše Landsberg), protože jak MYTHOS, tak LOGOS jsou možné teprve tam, kde člověk opouští uzavřený rámec přírody. 7. 4.1991

Aktem angažování vždycky dochází k jistému částečnému, ale skutečnému ztotožnění mé osoby s nějakým současným dějinným hnutím, které samo je také lidskou skutečností. Nemůže to být připojení k nějaké ideologii nebo k nějakému mýtu, protože osvobozující zboření mytizovaného světa je právě jednou z podmínek každého angažování. Antropologickým kořenem angažování je láska, sbobody a osobní čin; kořenem politického mýtu je vášeň, individuální či kolektivní infrapersonální, neosobní síla. Součástí lásky, která se angažuje, je i jisté proniknutí do nitra skutečnosti, nutné pro poznání. Naopak vášeň je síla, která zaslepuje. Zaslepuje zejména tím, že mezi nás a skutečnost vsouvá jakýsi svět, který obsahuje mnoho prvků skutečnosti, jenže proměněných zapojením do imaginárního celku. Tento celek vzbiká zpočátku globální a nevědomou interpretací toho, co je nám dáno ve skutečnosti. Jeho interpretace se ovšem řídí našimi vášněmi, touhami a obavami, mániemi i fobiemi, smyslovými podněty a žárlivostmi, slepým obdivem i nenávisť. Vsunutý svět se pak upevňuje takovým užíváním slov a obrazů, které je odvrací od jejich původního poslání, jímž je označovat a odkrývat skutečný svět. Usílí o bezprostřední a přiměřený styk se skutečným historickým světem, které je součástí každého angažování, vyžaduje tedy, abych se od ideologických mýtů osvobodili. Tyto dva pohyby jsou navzájem komplementární, tak jako ano a ne v každém vymezení. Kritika mytologismu je tedy jakýmsi doplňkem „Úvah o osobním angažování“.

6668, Zkušenost smrti (*Předběžné poznámky ke kritice mýtů*), Praha 1990, s.62.

Před třemi roky jsem se zúčastnil schůzky Filosofické společnosti na Sorbonně. Hovořilo se tam o problému lži,.../... Zdá se mi však, že diagnóza tohoto zla, k níž se tam dospělo, nebyla docela přesná. Naším specifickým nebezpečím není totiž lež, nýbrž spíše *zapomenutí ideje pravdy vůbec a její nahrazení ideou mýtu*. Lež tu byla vždycky, zejména v politice, jenže v zásadě předpokládala poznání nějaké pravdy, která se pak vědomě a úmyslně falšuje. Mám-li tedy být s to lhát v pravém slova smyslu, musím mít nějakou, byť nejasnou, ideu pravdy. Naproti tomu dnes se lidstvo z velké části pohybuje v oblasti, kde se pravda jako norma ducha i jednání vůbec neukazuje - asi jako slunce v podzemní jeskyni. Svůj podíl viny na tomto stavu věcí má jistě i filosofie, která nedokázala dostatečně jasně a účinně vymezit tuto ideu, bez níž filosofie sama nemůže existovat. Než však přikročím k této úloze *vyjasnit ideu pravdy*, rád bych ...

6668, Zkušenost smrti (*Předběž. poznámky ke kritice mýtů*), Praha 1990, s.62-3.